

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 12, Temmuz/July 2024, ss. 455-472.

Geliş Tarihi–Received Date: 13.03.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 16.06.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE BOSNA SANCAĞINDA MADENLER (1468-1489)*

 10.53718/gttad.1452333

 ADEM KELEŞ**

ÖZ

İktisadi hayatın temelini oluşturan sanayi ve ticaret, madenlerin keşfi ve teknik usuller içinde işletilmesiyle ortaya çıkmıştır denilebilir. O nedenle sanayinin ve ticaretin ham maddesi olan madenler gerek eski dönemlerde gerekse günümüzde devletlerin gelişmesinde önemli bir role sahiptirler. Öyle ki maden bakımından zengin olmayan devletler, daima başka devletlere muhtaç olduklarından gelişme ve kalkınma yönünden güçlükler yaşayabilmektedirler. Bu durum devletlerin başarıya ulaşmalarına engel dahi teşkil edebilmektedir. Ancak toprakları maden bakımından zengin olan ülkeler, iktisadî kalkınma yönünden diğer devletlere nazaran tabii bir imtiyaza sahip olduklarından gelişme ve kalkınma açısından başarıya daha rahat ulaşabilmektedirler. Osmanlı Devleti de çağdaş devletlere kıyasla zengin sayılabilecek maden kaynaklarına sahipti. Özellikle Balkanların fethiyle birlikte maden zenginliği daha da artmış ve çeşitlenmiştir. Madenlerdeki bu çeşitlilik ve zenginlik Osmanlı Devleti'nin gelişmesine ve kalkınmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca başta altın, gümüş ve bakır olmak üzere madenler Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu nakit para ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamıştır. Bu sayede Osmanlı Devleti gerçekleştirmesi gereken başta askerî organizasyonlar olmak üzere birçok organizasyonu rahatlıkla yerine getirebilmiştir. Madenler diğer devletler gibi Osmanlı Devleti için de büyük bir önem arz ettiğinden maden ocaklarının işletilmesinde ve maden ocaklarında istihdam edilecek reyanın belirlenmesinde oldukça hassas davranılmıştır. Bunun için madenlerle ilgili sık sık kânunnâmeler düzenlemiş, düzenlenen bu kânunnâmelerle maden ocaklarında çalışan reyanın sosyal yaşantıları, yükümlülükleri, devletle olan ilişkileri, maden cevherinin çıkarılması, ayrıştırılması, vezn olunup çeşitli kurumlara gönderilmesi ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir. Kânunnâmelerde ayrıca madenci reayaya cem-i avârız ve divâniyeden muaf tutmak gibi bir takım mali muafiyetler tanınmış, kendilerine askerî ve sivil idarecilerin müdahale etmesi yasaklanmış ve bu kişilerin mesleklerini varislerine aktarmalarına imkân tanınmıştır. Osmanlı Devleti madenlerin korunmasına da hassasiyet göstermiş, çoğunluğu ana yollardan uzak, dağlık ve ormanlık alanlarda bulunan madenlerin korunması için buralara muhafızlar atamış, bunların yetersiz kaldığı durumlarda ise martoloslar, yayalar ve yürükler gibi ordunun geri hizmetinde olanlar da bu işe memur edilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda zengin maden yataklarına sahip olduğu yerlerden birisi de Bosna sancağıdır. Bosna'nın 1463 yılında fethedilmesiyle birlikte Bosna toprakları içerisinde bulunan Foyniçe'de altın ve gümüş Drina'nın sağ tarafında bulunan Boroviç, Hrançi, Olofça ve Kreşova'da gümüş, Celahirnovik, Brodar, Vşegrad, Varoş, Bosovaç, Şirik, İstrojniçe, Has, Viçerçika, Vilaçik ve Demirci Bazarı'nda demir, Nefs-i Bazar-ı Olofça, Kroşeva, Devline-Podgardiye, Çaçal'da kurşun, Koblağlak, Vimelselik, Lepunç, Görne-Padra, Dolne-Padra ve Lunpiç'de de kömür madenleri Osmanlı Devleti tarafından işletilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti bu madenleri işletirken mevcut maden kanunlarına çok fazla müdahale etmeden kendi sistemine uyarlayarak işletmeye devam etmiştir. Bu çalışmada Tapu Tahrir Defterleri ile telif eserlerden istifade edilerek Bosna sancağındaki maden çıkarılan sahalar ve bu sahaların işletilmesinde takip edilen usullerin yanı sıra madenci reyanın statüleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bosna, Maden, Altın, Gümüş, Demir.

* Bu makale Prof. Dr. Necmettin Aygün danışmanlığında Adem Keleş tarafından hazırlanan "II. Bayezid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Batı Sınırı ve Bir Serhad Bölgesi Olarak Bosna Sancağı" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Aksaray/TÜRKİYE, akeles@aksaray.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6172-3593.

ABSTRACT

It can be said that industry and commerce, which form the basis of economic life, emerged with the discovery of mines and their exploitation using technical methods. Therefore, minerals, which are the raw materials of industry and trade, have played an important role in the development of states both in ancient times and today. So much so that countries that are not rich in minerals may experience difficulties in terms of growth and development because they are always dependent on other countries. This situation may even prevent states from achieving success. However, countries whose lands are rich in minerals can achieve success in terms of growth and development more easily because they have a natural privilege in terms of economic development compared to other states. The Ottoman Empire had rich mineral resources compared to other contemporary states. Especially with the conquest of the Balkans, mineral wealth increased and diversified further. This diversity and richness in mines allowed the Ottoman Empire to develop and prosper. In addition, mines, especially gold, silver and copper, met a large part of the cash needs of the Ottoman Empire. In this way, the Ottoman Empire was able to easily carry out many organizations, especially military organizations. Since mines were of great importance for the Ottoman Empire as well as other states, the Ottoman Empire was very sensitive in the operation of the mines and the determination of the reaya to be employed in the mines. For this reason, the Ottoman Empire frequently issued laws on mines, and these laws regulated in detail the social life, obligations, relations with the state, extraction of ore, separation of ore, and sending it to various institutions. The Kanunnames also granted certain financial exemptions such as exemption from *cem-i avarız* and *divaniye*, prohibited military and civilian administrators from interfering with them, and allowed them to pass on their profession to their heirs. The Ottoman Empire also showed sensitivity to the protection of the mines; guards were appointed to protect the mines, most of which were located in mountainous and forested areas far from the main roads, and in cases where they were insufficient, those in the rear service of the army such as *martolos*, pedestrians and nomads were assigned to this task. One of the places where the Ottoman Empire had rich mineral deposits in the Balkans was the sanjak of Bosnia. With the conquest of Bosnia in 1463, gold and silver were found in Fojnica, located within the Bosnian territory; silver in Borovica Hadžići, Olovo and Kreševo, located on the right side of the Drina; iron in Celahirmovik, Brodar, Višegrad, Varoš, Busovača, Şirik, İstrojniçe, Has, Viçerçika, Vilaçik and Demirci Bazarı; lead in Nefs-i Bazarı Olovo, Kreševo, Devline-Podgardiye, Çaçal and coal mines in Koblağlak, Vimelselik, Lepunç, Görne-Padra, Dolne-Padra and Lunpiç were also started to be operated by the Ottoman Empire. While operating these mines, the Ottoman Empire continued to operate them by adapting them to its own system without interfering too much with the existing mining laws. In this study, by using the Cadastral Books (Tapu Tahrir Defterleri) and copyrighted works, the mining areas in the Bosnian Sanjak and the procedures followed in the operation of these areas as well as the status of the mine workers were emphasized.

Keywords: Bosnia, Mineral, Gold, Silver, Iron.

GİRİŞ

Sözlükte “yazma, kaydetme, deftere geçirme” anlamına gelen tahrir kelimesi terim olarak, Osmanlı maliye teşkilatında vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tespiti için değişik dönemlerde farklı bölgelerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eder.¹ Osmanlı Devleti de fethettiği topraklarda iktisadi ve sosyal açıdan son derece önemli olan ve *tahrir-i memleket* denilen nüfus ve arazi sayımı yaptırdı. Yapılan bu tahrirlerde devlete ait mîrî topraklar tespit edilerek *ehl-i seyf* denilen askerî sınıfa *has*, *zeamet* veya *tımar* olarak tahsis edilirdi. Tahriri yapan kişilere *il yazıcısı* veya *tahrir emini* denilirdi. Bu kişiler yanlarına yeteri kadar kâtip alır, gerektiğinde de o beldenin kadısından yazım esnasında asker bulundurmasını isterdi. Yapılan tahrir sonucunda, biri *mufassal* ve diğeri de *icmal* adı verilen iki tür tahrir defteri hazırlanırdı. “Mufassal Tahrir Defteri’ne, köy yerleşiminden mezralara kadar bütün belde kaydedilir, vergi mükellefleri baba adlarıyla birlikte yazılırdı. Herhangi bir sebeple muaf olanların da muafiyet sebepleri *imam*, *müezzin*, *ma’lül*, *pir-i fani* gibi üzerlerine not düşülürdü. Daha sonra belde veya köyden alınacak vergiler, ayrı ayrı yazılarak toplam gelir miktarı kaydedilirdi. Bununla birlikte herhangi bir köyün kimin hassı, kimin tımarı, kimin vakfı veya mülkü olduğu, köylerde üretilen mahsullerin ve hayvanların cins ve miktarı da deftere kaydedilirdi. Gelir kaynaklarının tespit edilmesinden sonra, bu gelirlerin kimlere ve ne şekilde taksim ve tevzi edileceğini gösteren “İcmal Defterleri” hazırlanırdı. Bu defterde padişah, beylerbeyi, sancakbeyi hasları ile tımar ve zeametlerin hangi nahiyelerden ve köylerden tahsis edildikleri tek tek gösterilir, sonra toplam gelirleri belirtilirdi.²

¹ Mehmet Öz, “Tahrir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 425-429.

² Yılmaz Kurt, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, *Osmanlı*, C. 3, Ankara 1999, s. 59-65.

Osmanlı Devleti'nde bulunan madenlerle ilgili, literatürde çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğu Osmanlı Devleti'nin herhangi bir bölgesinde bulunan tek bir madenle alakalı güherçile,³ demir,⁴ bakır,⁵ gümüş⁶ gibi müstakil çalışmalardır. Bunların dışında madenlerin işletim tarzından bahseden çalışmalarda mevcuttur. Bu bağlamda Murphey,⁷ Parry,⁸ Refik,⁹ Tızlak¹⁰ ve Altunbay¹¹ eserlerinde Osmanlı'da bulunan madenlerden bahsederken bu madenlerin nerelerde bulunduğu ve hangi alanlarda kullanıldığından da bahsetmektedirler. Bunlardan farklı olarak Çağatay¹² ise eserinde daha çok Osmanlıda maden işletme hukuku ve usulleri üzerinde durmaktadır. XV. yüzyılın ikinci yarısını kapsayan bu çalışmada ise Osmanlı Devleti'nin Bosna sancağında bulunan madenlerin türleri, üretimi ve kullanımı, Tapu Tahrir Defterlerine göre incelenerek Osmanlı maden literatürüne katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Osmanlı Devleti, Anadolu'da ve Balkanlarda sınırlarını genişletirken bu topraklarda bulunan maden sahalarını da hâkimiyeti altına almıştır. Bu durum Osmanlı topraklarında maden rezervlerinin bolluğunu ve cevher türü açısından da çeşitliliğini beraberinde getirmiştir. Hal böyle olunca Osmanlı Devleti gerek maden rezervlerinin çokluğu gerekse maden çeşitliliği açısından kendi kendine yetebilecek bir seviyeye gelmiştir.¹³ Osmanlı Devleti, maden rezervlerinin bolluğu ve çeşitliliğinden dolayı maden ocaklarının işletilmesinde ve maden ocaklarında istihdam edilecek reyanın belirlenmesinde oldukça hassas davranmıştır. Çoğunluğu Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid döneminde yayınlanan maden kânunnâmelerinde,¹⁴ maden ocaklarında çalışan reyanın sosyal yaşantılarını, yükümlülüklerini, devletle olan ilişkilerini, maden cevherinin çıkarılma, ayrıştırılma, vezn olunup çeşitli kurumlara gönderilmesine kadar ki tüm aşamalar belirtilmiştir. Kânunnâmelerde madenci reaya bir takım mali muafiyetler tanınmış, kendilerine askerî ve sivil idarecilerin müdahale etmesi yasaklanmış ve bu kişilerin mesleklerini varislerine aktarmalarına imkân tanınmıştır. Çıkarılan maden kânunnâmeleri genel itibari ile ocakların açılması, maden cevherinin çıkarılması, ayrıştırılması, vezn ve taksim edilmesiyle alakalıdır.¹⁵ Örneğin 1489 tarihli Bosna sancağına ait tahrir defterinde Kreşova ve Hoyniçe'de bulunan gümüş madenleri için düzenlenen kânunnâmelerde bunu açıkça görebilmekteyiz. Kânunnâmelere göre eski kral döneminde var olan kanunları Osmanlı sistemine uyarlayarak sürdürmeye devam etmişlerdir. Madenciler cem-i avâriz ve divâniyeden muaf tutulmuş, buna karşılık kendi topraklarında bulunan madenlerden elde ettikleri has gümüş için vergi vermeleri istenmiştir. Ayrıca Nefs-i Bazar-ı Hoyniçe Kânunnâmesi'nde sadece madenciler için değil tarım ve ticaretle uğraşanların da ne kadar vergi ödemesi gerektiği ayrı ayrı belirtilmiştir.¹⁶

Maden hukuku ve dolayısıyla maden kânunnâmeleri düzenlenirken doğal olarak İslam hukuku esas alınmıştır. Fıkıh kitaplarında "rikâz" başlığı altında incelenen madenler dört kısma ayrılmıştır: Birincisi, mübâh yani herkesin istifade edebileceği metruk arazilerdir. Bu arazilerde bulunan madenin humsu yani beşte biri devlete ve geriye kalanı bulana aittir. İkincisi, mîrî arazidir. Bu arazide bulunan madenler beytülmalâ yani devlet hazinesine aittir. Bu madenler devlet tarafından işletilir veya işletilir. Üçüncüsü, mülk arazidir. Burada bulunan madenlerin beşte biri devlete, geriye kalanı ise malikine yani bulana aittir. Dördüncüsü, vakıf arazidir. Bununda beşte biri devlete geriye kalanı ise bulana aittir.¹⁷ Maden arazilerinin bu şekilde taksim edilmesinden sonra genel itibari ile Hanefî mezhebi dikkate alınarak madenlerin mülkiyet hususu belirlenmiştir. Buna göre; mîrî arazi hariç altın, gümüş demir ve bakır gibi madenlerin beşte biri nerede bulunursa bulunsun devlet hazinesindedir. Mîrî arazide ise madenlerin tamamı devlete aittir.¹⁸ Bu konuda din âlimlerinin fetvaları, madenlerin işletilebilme

³ Mehtap Çelik, "Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Ortadoğu Coğrafyasından Güherçile Talebi", *Journal of History School*, S. LXVI, 2023, s. 2633-2655.

⁴ Mehtap Çelik, "16. Yüzyılın Sonlarında Balkanlarda Bir Maden İşletmesi: Kamengrad Demir Madeni", *Vakantivis*, 5/2, 2020, s. 587-610.

⁵ Erdem Saka, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bakır Madenleri (1453-1789)", *Journal of Universal History Studies*, (JUHIS), 2 (2), December 2019, pp. 223-238.

⁶ Erdem Saka, "Anadolu ve Rumeli Gümüş Madenleri (1453-1789)", *Akademik ve Tarih Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 2 Haziran 2019, s. 1060-1084.

⁷ Rhoads Murphey, "Ma'din: Mineral Exploitation in the Ottoman Empire", *The Encyclopedia of Islam*, New Edition, Volume V, Leiden 1986, s. 973-985.

⁸ Vernon J. Parry, "Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harb Malzemesinin Kaynakları", çev. Salih Özbaran, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. III, İstanbul 1972, s. 35-46.

⁹ Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

¹⁰ Fahrettin Tızlak, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", *Belleten*, C. 60, S. 229, 1996, s. 703-718.

¹¹ Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, C. X, Ankara 2003, s. 791-801.

¹² Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 2, S.1, 1943, s. 117-126.

¹³ Murphey, *agm*, s. 973-985; Mustafa Altunbay, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010, s. 9.

¹⁴ Kânunnâmelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, I. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Kânunnâmeleri, Fey Vakfı, İstanbul 1990.; Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kânunnâme-i Sultâni Ber Mücebi 'Orf-i 'Osmâni II. Mehmed ve II. Bayezid Devrine Ait Yasaknâme ve Kânunnâmeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

¹⁵ Altunbay, *agm*, s. 791-801.

¹⁶ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 3-13.

¹⁷ Akgündüz, *age*, s. 157-158.

¹⁸ Ercüment Balcı, *Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnâmeler Dönemi ve İmtiyazları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994, s. 13.

esaslarını da ortaya koymakta ve devlete dinî bir dayanak teşkil etmektedir. İmam-ı Azam'ın “*kamu otoritesinin onayı alınmadan, tabii bir servetin işletilmeyeceğini*” ileri sürmesi ve bu görüşüne de “*bir şahsın devlet reisinin tasvibi olmadan madenler üzerinde meşru bir hakka sahip olamayacağı*” hadisini delil olarak göstermesi, çoğunluğu mirî arazide bulunan Osmanlı madenleri ile ilgili kânunnâmelerin meşruiyet dayanağını teşkil etmektedir.¹⁹

Osmanlı Devleti'nde maden kânunnâmelerinin temelini Saksonların düzenlemiş oldukları maden kanunları oluşturmaktadır. XI. yüzyıl sonrası Orta Almanya'dan Sırbistan ve Bosna'ya göç eden madenci Saksonlar, var olan maden ocaklarını ıslah ederek teknik ve hukuki açıdan Almanya ve Bohemya modeline göre yeniden düzenlemişlerdir. Osmanlıların bu bölgeleri fethetmesiyle birlikte bu bölgelerde kullanılan teknik ve hukuki terimler de Osmanlılara geçmiştir.²⁰ Balkanlarda bulunan maden ocaklarının birçoğu Osmanlı öncesinde de işletilmekteydi. Örneğin Bosna'da bulunan İrjena, Boroviç, Hoyniçe, Kreşova, Vişegrad ve Olofça madenleri,²¹ yine Sırbistan'da bulunan Zaplana, Plana ve Belasince madenleri, Kosova'da bulunan Novaberde gümüş madeni ve Trepçe madeni ve Makedonya'da bulunan Kratova ve Sidrekapsi madeni fetihten önce de faaliyettedir. Osmanlı Devleti işletilen madenlerin korunmasına da büyük önem vermiş, çoğunlukla ana yollardan uzak dağlık ve ormanlık alanlarda bulunan madenlerin korunması için buralara muhafızlar atamış, bunların yetersiz kaldığı durumlarda ise martoloslar, yayalar ve yörükler gibi ordunun geri hizmetinde olanlar da bu işe memur edilmiştir. Özellikle Balkanlarda bulunan madenlerin sık sık saldırıya uğramaları nedeniyle buraların korunması için martoloslar daimî olarak görevlendirilmişlerdir.²²

Osmanlı Devleti'nde maden ocakları darphaneye bağlıydı ve darphane emini veya nazırı tarafından idare edilirdi. Merkezden idare edilen maden ocaklarında yapılan bütün işlerden sorumlu olan ve devlet tarafından atanan görevliler bulunmaktaydı. Bu görevlilerin başında kadı ve kadı naibi gelmekteydi. Bunların dışında maden emini bulunur ve emrinde kâtipler, mutemetler ve vezzanlar gibi görevliler yer alırdı. Kâtipler, madenle merkez arasında yapılan her türlü yazışmalardan, hazine adına tutulan hesaplardan ve maden için gerekli her türlü tedarik ve zahireden sorumluydular. Mutemetler, tedarikin yerine ulaştırılmasından, ocaklardaki onarım ve donanımdan, nakliyat işlemleri, işçilerin denetimi ve yoklamalarından; vezzanlar ise üretilen ve merkeze gönderilen cevherin miktarının belirlenmesinden mesuldüler.²³

Maden ocaklarında mevcut memurların yanında işçilerin başında bulunan; maden mühendisi veya kuyucubaşı olan urbaralar, işçilere nezaret eden hutmanlar, maden ustaları olan şafaranlar, kuyu inşaatlarını yürüten leşadniçiler, prustadlar, arıtım işlerinden sorumlu ifrazcı ve kalcılar, haddadlar, marangozlar ve tamirlerden sorumlu meremmetçiler gibi ustalar da bulunmaktaydı. Ayrıca madenlerde askerî teşkilata bağlı olan piyadeler, müsellemler, yörükler, mütekait sipahizadeler, reayadan seçilen plakançarlar, tekneçiler, kazıcılar, dolapçılar, lağımçılar, muştırlarlar, rençberler ve esirlerden oluşan bir işçi grubu da mevcuttu.²⁴

Osmanlı Devleti, XV. ve XVIII. yüzyıllar arasında mevcut maden ocaklarını üretim düzeyi, madenin çeşidi, işletilmesinde gaye, mahalli zaruretlere ve devletin menfaatleri gibi unsurlar göz önüne alınarak çeşitli usullerle işletmiştir. Anadolu'da daha çok Gümüşhane, Keban ve Ergani gibi maden ocaklarının işletim tarzı örnek alınırken Rumeli'de ise Novo Brdo, Sidrekapsi ve Kratova madenlerinin işletim tarzı örnek alınmıştır.²⁵ İlk dönemlerde devlet madenleri kendi tekelinde atadığı eminler vasıtasıyla “emanet”²⁶ yöntemiyle işletirken XVI. yüzyılın ortalarına doğru birçok maden sahasında emanet yönteminin yanı sıra “iltizam”²⁷ yöntemiyle de madenler işletilmiştir. Örneğin; Sidrekapsi, Kratova ve Küre-i Nühas gibi zengin maden ocakları XVI. yüzyıl ile XVIII. yüzyıllarda iltizam usulü ile işletilmiştir.²⁸

¹⁹ Akgündüz, *age*, s.158.

²⁰ Halil İncelik, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1300-1600*, C. I, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 97; Murphey, *agm*, s. 973-985; Altunbay, *agm*, s. 791-801.

²¹ Adem Handziç, “Rudarstvo u Bosni XV do XVII Stoljece”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Volume 41, 1985, Issue 1-4.

²² Altunbay, *agm*, s. 796.

²³ Çağatay, *agm*, s. 117-126.

²⁴ Altunbay, *agm*, s. 796; Çağatay, *agm*, s.126.

²⁵ Çelik, *agm*, s. 587-610; Çağatay, *agm*, s.123.

²⁶ Emanet Usulü: Osmanlı Devleti'nde en çok tercih edilen yöntem idi. İlk zamanlarda daha çok altın, gümüş, bakır ve kurşun gibi ticari olan madenlerin işletilmesinde kullanılıyordu. Devlet belli bir ücret karşılığında atadığı emin vasıtasıyla madeni işletirdi. Eminlerin görevi; başında buldukları madenlerin düzenli bir şekilde işletilmesini, gelir-giderlerinin kontrol edilerek devletin menfaatinin korunmasını sağlamaktı. Bunun dışında doğrudan darphane tarafından atanan eminler; şer'i konularda hukukun işletilmesi, dinî ve sosyal hayatın düzenli bir şekilde sağlanmaktan sorumluydular. Bkz. Çağatay, *agm*, s. 117-126; Abdülmecit Mutağ, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü”, *History Studies*, Volume 2/2 2010, s. 293-303.

²⁷ İltizam usulü; devletin genellikle belirli bir mekânla sınırlı kanuni veya şer'i vergi unsurlarından oluşan bir demeti ifade eden mukataa birimlerini vergilendirmeyi rekabete açık, ekseriya müzayede ile tespit edilen ve bir bölümü peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre için kâr ve zarar kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezimlere güvenilir bir kefaletle devretmesidir. Bkz. Mehmet Genç, “İltizam”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 154-158.

²⁸ Altunbay, *agt*, s. 10.

Osmanlı Devleti'nde madencilik sektörü, çok geniş sahalara yayılmış olmasına karşın daha çok Anadolu ve Balkanlarda gelişmiştir. Bu bölgelerde altın, gümüş, kurşun, demir, bakır, şap, kükürt ve güherçile gibi çeşitli madenler oldukça yaygındır. Bu durum devletin askerî, mali ve mimari gibi alanlarda ihtiyaç duyduğu madenleri rahatlıkla kendi madenlerinden elde etmesine imkân tanımıştır. Kısacası, Osmanlı Devleti madenlerle ilgili her türlü tedarikini komşu devletlere muhtaç olmadan kendi topraklarından elde etmiştir.²⁹ Kalay gibi bulunmayan bazı madenleri de dışarıdan temin etmiştir.³⁰

XV. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde çıkartılan madenlere bakıldığında; devletin doğrudan mali politikasını etkileyen gümüş, Anadolu'da Gümüşhane, Espiye, Keban, Ergani, Gerger, İnegöl, Balya, Nif, Akdağ, Bozkır, Bereketli, Gümüşhacıköy ve Üsküfçü madenlerinden, Balkanlar'da ise Sidrekapsi, Serebrenice, Novaberde, Zaplana, Kratova, Trepçe, Morevik, Sas, Üsküp, Koçana, Taşözü, Birin ve Berkofça'da bulunan maden ocaklarından; bol miktarda bulunmamasına karşın altın ise Anadolu'da Gümüşhane, Espiye, Ergani, Bereketli, Nif ve Bozkır'da bulunan maden ocaklarından, Balkanlarda ise Sidrekapsi, Kratova, Novaberde, Trepçe ve Serebrenice bölgelerinde bulunan maden ocaklarından temin edilmekteydi.³¹ Savaş araç gereçlerinden ev eşyalarına kadar hemen hemen her alanda kullanılan demir, Anadolu'da Kiği, Divriği ve Maraş bölgelerinde, Balkanlarda ise Kamengrad, Kreşova, Foynice, Rudnik, Pravište, Sidrekapsi ve Koçana bölgelerindeki madenlerden elde edilirken;³² su ısıtıcıları, lavobolar, savaş araç gereçleri, kap kacak gibi ev eşyaları, kalıp yapımı, top dökümü, bakır para (mangır) ve süs eşyaları yapımı gibi Osmanlı toplumunun günlük yaşamında en çok kullanılan bakır ise³³ Anadolu'da Gümüşhane, Espiye, Ergani, Keban, Küre-i Nühas ve Üsküfçü'de, Balkanlarda ise Kuçuyana, Maden-i İpek ve Kratova madenlerinden çıkarılmaktaydı. Hem askerî hem de mimari alanlarda kullanılan kurşun, Anadolu'da Gümüşhane, Bereketli, Bozkır ve Keban'da bulunan maden ocaklarından, Balkanlarda ise Sidrekapsi, Kratova, Novaberde ve Olofça'da bulunan maden ocaklarından; ticari değeri olan şap madeni, Anadolu'da Karahisar-ı Şarki ve Gedüs, Balkanlarda ise Gümülcine yakınlarında bulunan Maruniye'den karşılanmaktaydı. Barutun ham maddesi olarak kullanılan kükürt, Ohri ve Van çevresinden elde edilmekteydi. Ancak bu bölgelerden çıkartılan kükürt yeterli olmadığından İran ve Avrupa ülkelerinden ihraç ediliyordu. Barutun bir diğer ham maddesi olan güherçile ise Balkanlarda Temeşvar ve Budin, Anadolu'da Güzelhisar, Kütahya, Afyon, Denizli, Karaman, Maraş, Erzurum, Diyarbakır ve Van Ortadoğu topraklarında ise Mısır, Halep Şam, Basra ve Bağdat'ta bulunan madenlerden temin ediliyordu.³⁴

Osmanlı Devleti'nde Tersane-i Amire, Tophane-i Amire, Cebehane ve Baruthaneye bağlı tesislerin ihtiyaç duyduğu demir, bakır, kurşun, kükürt, güherçile gibi ham maddeler yukarıda zikredilen maden ocaklarından sağlanıyordu. Çeşitli türlerde top, top mermisi, humbara ve tüfenk mermisi, kılınçlar, at nalları kazmalar, kürekler, çekiçler, baltalar, çeşitli çiviler, çengeller, mızraklar, çapalar vb. aletler ordunun donanımı için son derece önemliydi. Bu nedenle stratejik öneme sahip olan bu aletlerin yapımında kullanılan madenlerin ülke dışına çıkarılması veya satılması kanunen yasaktı. Özellikle Anadolu'daki Ergani, Gümüşhane, Espiye, Bereketli ve Bozkır bölgelerinde bulunan madenlerden çıkartılan bakır ve kurşun; Balkanlardaki Samakov, Samakovcuk, Kuçayna, Kamengrad, Sidrekapsi, Kratova ve Rudnik bölgelerindeki madenlerden elde edilen kurşun ve bakır ordunun ihtiyaçlarını karşılaması için Tersane-i Amire ve Tophane-i Amire tesislerine ulaştırılmaktaydı.³⁵

1. Bosna Madenleri ve Tarihi Gelişimi

Bosna maden bakımından oldukça zengin sayılabilecek bir bölge olduğundan Orta Çağ'da Bosna Devleti'nin zenginliğinin anahtarını oluşturmaktaydı. Kreşova ve Fojnica'da bakır ve gümüş, Olovo'da kurşun, İzvornik'te altın, gümüş ve kurşun, Srebrenica'da da zengin gümüş madenleri bulunuyordu. Daha XIII. yüzyılın sonları ve XIV. yüzyılın başlarında Macaristan ve Transilvanya'dan gelen Saksonlar Bosna'ya yerleşerek madencilikle uğraşmaya başlamışlardı. Nitekim Bosna'da 1339'larda altın ihracatının yapıldığı görülmektedir. Kurşun ihracatı ise daha çok Venedik ve Sicilya gibi İtalyan şehir devletlerinde yapılmıyordu. Bosna'da diğer madenlere nazaran daha çok çıkartılan Gümüş ise Dubrovniklilerin tekelinde bulunuyordu. Bu dönemde Srebrenica, zengin gümüş madenleri sayesinde Bosna'nın madencilik ve ticaret şehri haline gelmişti.³⁶

Osmanlı döneminde de Bosna sancağında altın, gümüş, bronz, demir ve kömür gibi madenlerin işletilmeye devam edildiği, bunun yanında maden bölgelerinde tahıl, meyve, sebze gibi zirai üretimin de yapıldığı tapu tahrir

²⁹ Altunbay, *agt*, s. 11.

³⁰ Parry, *agm*, s. 35-46.

³¹ Refik *age*, s. V-XI; Altunbay, *agm*, s. 791- 801.

³² Ahmed Refik, *age*, s. V-XI; Parry, *agm*, s. 35-46; Altunbay, *agt*, s. 11-12; Altunbay, *agm*, s. 791- 801.

³³ S. Katić, I. Ilić and D. Živković, "Copper Production In Majdanpek In Sixties And Seventies Of The 16th Century", *Journal of Mining and Metallurgy*, 45 (2), 2009, s. 213-220; Saka, *agm*, pp. 223-238.

³⁴ Çelik, *agm*, s. 2633-2655; Tızlak, *agm*, s. 703-718; Kerim İlker Bulunur, "Maraş eyaletinde güherçile üretimi (1566-1577)." *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.37, 2015, s. 1-17; Parry, *agm*, s. 35-46; Altunbay, *agt*, s. 11-12; Altunbay, *agm*, s. 791- 801; Murphey, *agm*, s. 973-985.

³⁵ Parry, *agm*, s. 35-46; Altunbay, *agt*, s. 11-12; Altunbay, *agm*, s. 791- 801.

³⁶ Noel Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, çev. Aşkın Karadağlı, İstanbul 1999, s.60-61.

defterlerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.³⁷ Bosna'da Osmanlı döneminden önce altın ihracatının yapıldığı görülmektedir. Nitekim 1489 tarihli Foynice kânunnâmesinde eski kral döneminde alınan vergiler arasında altın madeninden alınan vergiden de bahsedilmektedir.³⁸ Osmanlı döneminde 1469, 1485 ve 1489 tarihli tahrir defterlerinde böyle bir bulguya rastlanılmamaktadır. Bunun nedeni altının bu dönemde gümüş madenlerinde gümüşle birlikte işletilmesinden ileri geliyor olabilir. Foynice'de altın ve gümüş aynı madenin eritilmesinden elde ediliyordu. Bunun yanında Foynice Nehri'ndeki kumun elenmesiyle de altın elde ediliyordu. 1528 yılında Foynice madenlerinden, en çok altın çıkarılmaktaydı. Ayrıca Drina'nın sağ tarafında bulunan Boroviç, Hrançi, Olofça ve Kreşova gümüş madenlerinden de 1521'den XVI. yüzyılın ortalarına kadar çok miktarda altın madeni temin edilmişti.³⁹ Muhtemelen bu tarihlerden sonra Bosna'da bir müddet altın madeni çıkartılmadı. Nitekim *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nde, Bosna'da altın madeninin olduğunu ancak geliri masrafına yetmediğinden Ferhat Paşa tarafından kapatıldığından bahseder.⁴⁰ Fakat daha sonraki yıllarda Bosna'da altın madeninin tekrar çıkarıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Nitekim "Ma'âdin-i Hümayûn Meclisi" tarafından tutulan deftere göre Bosna'da 1857 yılında Kreşova, Prozor, Srebrenice, Tuzla-i Balâ, Gradac ve Resyofe'de bulunan altın madenleri işletilmektedir.⁴¹ Bu da bize zamanla Bosna'da altın maden ocaklarının yeniden açıldığı ve işletildiğini göstermektedir. Konumuzla ilgili olan 1469, 1485 ve 1489 tarihli tahrir defterlerinde bakır madeninden bahsedilmemekle birlikte Kreşova ve Foynice madenlerinde az olmasına karşın bakır da üretilmekteydi. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nde Bosna'da içerisinde altın bulunan saf bakır madenlerinin bulunduğunu ancak az olduğunu belirtmekle birlikte burada işlenen bakır kapların Belgrad, İstanbul, Kastamonu ve Tokat'ta işlenmediğinden bahseder.⁴² İlgili tahrir defterlerine bakıldığında madenlerden alınan vergi gelirleri padişah hassına bağlanmıştır.⁴³

Osmanlılar, Bosna'yı fethettikten sonraki ilk dönemlerde madenleri, fetihten önceki mevcut profesyonel güçlerle, mevcut yasal düzenlemelerle ve âdetlere göre üretimi devam ettirdiler. Madenciler kendi başlarına örgütlendiler ve üretimi buna göre sürdürdüler. Devlet sadece idari, mali ve yargı organları ile madenleri kontrol ederek üretimin devam etmesine yardımcı oldu.⁴⁴ Bu nedenle ilk dönemlerde üretim sadece en verimli madenlerde devam ettirilirken eski madenlerin de bir kısmı terk edildi.⁴⁵

Fatih Sultan Mehmed döneminde Bosna'da bulunan madenlerin düzenli bir şekilde işletilmesi, gümüşün kâlhânenen başka bir yerde kâl edilmemesi, darphaneye getiren sarraflardan başkasına verilmemesi, ahalden kimsenin almaması, alanların haklarından gelinmesi için bir yasak nâme düzenlense de⁴⁶ II. Bayezid döneminde (1481-1512) ekonomik gelişmeye, özellikle madencilığe daha fazla önem verildi. Ülke genelindeki madenler için çeşitli kânunnâmeler yayınlandığı gibi Bosna'da bulunan İrjena, Boroviç, Hoyniçe, Kreşova, Düziçe, Duste gibi madenler için de kânunnâmeler yayınlandı.⁴⁷ Bu dönemde maden üretimi önemli ölçüde arttı. 1468 yılında madenlerden elde edilen gelir 130.000 akçe iken 1489 yılında bu rakam 247.185 akçeye yükseldi.⁴⁸

1.1. Gümüş Madenleri

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar askerî iktisadi ve siyasi açıdan büyük bir önemi haiz olan gümüş, savaş ekonomisinin yanı sıra alışverişlerde ve akçe denilen sikkelerin basımında kullanılıyordu. Bu nedenle Osmanlı darphaneleri genellikle gümüş madeninin yoğun olarak çıkarıldığı bölgelere kuruluyordu. Gümüş ekonomik açıdan çok büyük bir önem arz ettiğinden Osmanlı Devleti gümüş madenlerinin işletimini, denetimini ve yurt dışına giriş çıkışlarını sıkı sıkıya denetlemiştir. Gümüş, darphanelerde basılan akçenin yanı sıra ibrik, leğen, sürahi, tabak, sahan, kadeh, tas, kemer, eğer takımları, küpe, ayna çerçevesi, şamdan, sini, makas ve kalem gibi birçok eşyanın yapımında kullanılmaktaydı.⁴⁹ Bu kadar büyük bir önemi haiz olan gümüş, Bosna'daki maden üretiminin toplam değeri açısından ilk sırada geliyordu. Foynice'den elde edilen gümüş yüksek kalitedeydi ve diğer madenlerden elde edilen gümüşlerden daha pahalıydı.⁵⁰ Nitekim Evliyâ Çelebi de *Seyahatnâme*'sinde

³⁷ Handziç, *agm*, s. 1-4.

³⁸ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 10.

³⁹ Handziç, *agm*, s. 1-4.

⁴⁰ Seyit Ali Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp*, 5. Kitap, 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 594.

⁴¹ Tızlak, *agm*, s. 703-718.

⁴² Evliyâ Çelebi, *age*, s.594.

⁴³ MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s. 2-23.; BOA. TT d. 18 (1.C.890/15 Haziran 1485) s. 1-3.; BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 3-31.

⁴⁴ Handziç, *agm*, s. 1-4.

⁴⁵ MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468) (1.R.872/26 Ocak 1468), s. 23.

⁴⁶ Anhegger-Inalcık, *age*, s.11-13. Akgündüz, *age*, s. 480-484.

⁴⁷ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 6-10-96.

⁴⁸ Handziç, *agm*, s. 1-4.

⁴⁹ Saka, *agm*, s. 1060-1084.

⁵⁰ Handziç, *agm*, s. 1-4.

Bosna'daki madenlerden bahsederken Serebreniçe kalesinden elde edilen gümüşün oldukça saf olduğunu hatta Novaborda ve Sidrekapsi madenlerinde bile böyle saf gümüşün bulunmadığını belirtir.⁵¹

Bosna'daki gümüş madeni 1469, 1485, 1489 tarihlerinde daha çok Kral vilayetinin sınırları içerisinde bulunan nahiyeye ve karyelerden; 1530 tarihinde ise daha çok Visoka nahiyesi sınırları içerisinde bulunan nahiyeye ve karyelerden çıkarılmaktaydı. 1469 tarihli tahrir defterinde İzveçan nahiyesi içerisinde bulunan Nefs-i Bazar-ı İrjana⁵² aynı zamanda gümüş madenidir. Ancak 1489 tarihli defterde madende bulunan cevherin kalmadığı, madencilerin Teriçiye'ye giderek cevheri buradan getirdikleri belirtilmiştir.⁵³ Bununla beraber Kral vilayeti sınırları içerisinde bulunan Karye-i Boroviç, Hoyniçe nahiyesinde bulunan Nefs- i Bazar-ı Hoyniçe, Kreşova nahiyesinde bulunan Nefs-i Bazar-ı Kreşova, Karye-i Düziçe ve Karye-i Duste? her üç defterde de gümüş madeni olarak kayıtlıdır.⁵⁴ Bununla birlikte 1485 ve 1489 tarihli defterlerde 1469 tarihli defterden farklı olarak Karye-i Daştaniska'da gümüş madeni olarak belirtilmiş, ancak bu karyeden ne kadar maden geliri elde edildiği kaydedilmemiştir. 1857 tarihli deftere bakıldığında ise Kreşova, Prozor, Serebrenice, Tuzla-i Balâ ve Resyofa'da gümüş madenlerinin olduğu görülmektedir.⁵⁵ Bu da bize maden yoğunluğu çok olan maden ocaklarının zaman geçse de üretime devam ettiği, maden yoğunluğu az olan maden ocaklarının da zaman içerisinde kapandığını ve yerine yeni maden ocaklarının açıldığını göstermektedir.

Tablo 1. 1469,1485 ve 1489 Tarihli Defterlere Göre Gümüş Madenleri		
1469	1485	1489
Nefs-i Bazar-ı İrjana		Nefs-i Bazar-ı İrjana
Boroviç	Boroviç	Boroviç
Nefs- i Bazar-ı Hoyniçe	Nefs- i Bazar-ı Hoyniçe	Nefs-i Bazar-ı Hoyniçe
Nefs-i Bazar-ı Kreşova	Nefs-i Bazar-ı Kreşova	Nefs-i Bazar-ı Kreşova
Düziçe	Düziçe	Düziçe
Duste	Duste	Duste
	Daştaniska	Daştaniska

Kaynağımız olan ilgili tahrir defterlerine göre Bosna'da ne kadar gümüş üretildiği tespit edilememektedir. 1469 ve 1485 tarihli defterler icmal defteri olduğu için vergi gelirleri kalem kalem değil toplu olarak kaydedildiğinden madenlerden ne kadar gelir elde edildiğini tespit etmek mümkün değildir. 1489 tarihinde gümüş madenlerinden elde edilen gelir ise; Nefs-i Bazar-ı Kreşova, öşr-i cevher 100 kabal⁵⁶ 400 akçe, Karye-i Rejaviç cevher 22 kabal 308 akçe, Karye-i Duspine (Duste) cevher 102 akçe, Nefs-i Bazar-ı Hoyniçe cevher 1000 kabal 4000 akçe, Karye-i Boroviç tabii Bobofça cevher 23 kabal 325 akçe, toplamda 5135 akçedir.⁵⁷ Bu dönemde madenlerden elde edilen gelirin yaklaşık %3'ü gümüş madenine aittir.

Gümüş madenlerinde yaşayan halkın demografik yapısına bakıldığında ise gayrimüslim halkın yoğunlukta olduğu görülmektedir. Nefs-i Bazar-ı Kreşova'da 1469 tarihinde 299 hane, 25 mücerred gayrimüslim; 1485 tarihinde 290 hane, 19 mücerred gayrimüslim, 9 mücerred Müslim; 1489 tarihinde ise 256 hane, 13 mücerred, 19 bive gayrimüslim 11 mücerred de Müslim bulunmaktadır. 1469 tarihinde halkın tamamı gayrimüslim olarak gözükürken 1485 ve 1489 tarihlerinde Müslüman mücerredlerin varlığı göze çarpmaktadır. 1489 tarihli defterde gümüş madenlerinde çalışanlar için bir de kânunnâme yer almaktadır. Bu kânunnâmeye göre maden işiyle uğraşanlar avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye vergilerinden muaf tutulmuşlardır.⁵⁸

1.2. Demir Madenleri

Demir, çeşitli türlerde top, top mermisi, humbara ve tüfenk mermisi, kılınçlar, at nalları kazmalar, kürekler, çekiçler, baltalar, çeşitli çiviler, çengeller mızraklar, çapalar vb. gibi birçok savaş araç gereçlerinin yapımının yanı

⁵¹ Evliyâ Çelebi, *age*, s. 594.

⁵² MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s. 2.

⁵³ BOA. TT d. 24, (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 23.

⁵⁴ MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s. 16-23.; BOA. TT d. 18 (1.C.890/15 Haziran 1485) s. 1-3.; BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 3-31.

⁵⁵ Tızlak, *agm*, s. 703-718.

⁵⁶ 1489 tarihli defterde ağırlık ölçü birimi olarak "kabal" kullanılmıştır. Kabal: Balkanlarda maden ve tahıl ölçmek için kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. Maden ve tahıl ölçmek için üç ayrı değere sahiptir. Maden için kullanılan kabal, 19 okka 135 dirhemdir. Bkz. Taşkın Ü. *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ 2005, s. 46; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1 1300-1600, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 443.

⁵⁷ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 6-13.

⁵⁸ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 10.

TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE BOSNA SANCAĞINDA MADENLER (1468-1489)

sıra gündelik hayatta kullanılan çeşitli ev araç gereçleri ve kap kakak yapımında da kullanılmaktaydı.⁵⁹ Bu da demiri Osmanlı'da vazgeçilmez madenlerden biri yapıyordu. Bu kadar büyük bir ehemmiyete sahip olan demir Bosna'da bolca bulunmaktaydı. Nitekim Evliyâ Çelebi de *Seyahatnâme*'sinde Bosna'da çıkarılan demir madeninin oldukça çok olduğunu Sofya'da bulunan Samakov demir madenleriyle kıyaslayarak belirtir.⁶⁰

Bosna'daki demir madenleri gümüş madenlerinde olduğu gibi daha çok Kral vilayeti sınırları içerisinde yer almaktaydı. 1469 tarihli deftere göre Vişegrad nahiyesinde bulunan Karye-i Has,⁶¹ Olofça nahiyesinde bulunan Karye-i Çatalca'ya bağlı Celahirnovik,⁶² Brodar ve Vşegrad,⁶³ Kral vilayeti sınırları içerisinde bulunan Bobofça nahiyesine bağlı Karye-i Varoş, Karye-i Bosovaç, Karye-i Şirik? tâbi-i İskopiye, Karye-i İstrojniçe demir madenleri olarak kaydedilmiştir. İlgili defterde Karye-i Viçerçika? tâbi-i Laşva ve karye-i Vilaçik tâbi-i Hoyniçe madenlerinin harap olduğu yazılıdır.⁶⁴ 1485 tarihli defterde sadece iki karye, Karye-i Bosovaç ve Karye-i Şirik demir madeni olarak belirtilmiştir.⁶⁵ 1489 tarihli defterde ise Karye-i İstrojniçe,⁶⁶ Karye-i Şirik,⁶⁷ Karye-i Celadilo,⁶⁸ Karye-i Varoş, Karye-i Bosovaç, Karye-i Graboça ve Karye-i Celobik? tâbi-i Boraç, Olofça nahiyesi sınırları içerisinde bulunan Karye-i Has⁶⁹ ve Yeleç nahiyesi içerisinde bulunan Nefs-i Bazar-ı Demirci Bazar-ı nam-ı diğer Gloçaviçe (Glohoviçe) demir madeni olarak kaydedilmiştir.⁷⁰

1469	1485	1489
Celahirnovik		
Brodar ve Vşegrad		
Varoş		Varoş
Bosovaç	Bosovaç	Bosovaç
Şirik	Şirik	Şirik
İstrojniçe		İstrojniçe
Has		Has
Viçerçika (Harap)		
Vilaçik (Harap)		
		Celadilo
		Graboça
		Celobik
		Demirci Bazarı

1489'da hem ham demirden hem de işlenmiş demir olan samakovlardan⁷¹ vergi alınmaktaydı. Bu bağlamda demir ve samakovlardan elde edilen gelirlere baktığımızda; Karye-i İstrojniçe öşr-i hadid⁷² 1600 akçe⁷³, Karye-i Şirik öşr-i hadid maa samakov 1400 akçe⁷⁴, Karye-i Celadilo öşr-i hadid 20 ve samakov 60 akçe⁷⁵, Demirci Bazarı öşri hadid 9880, resm-i samakov 500 akçe. Ayrıca samakov mahsûlünün nısf-ı tımarın, nısfı da köylülerin olmak üzere 360 akçe, toplamda 13820 akçedir.⁷⁶ Madenlerden elde edilen gelirin yaklaşık %16'sı demir madeninden temin edilmekteydi.

⁵⁹ Parry, *agm*, s. 35-46.

⁶⁰ Evliyâ Çelebi, *age*, s.595.

⁶¹ MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s. 21.

⁶² MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s. 16.

⁶³ MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s. 19.

⁶⁴ MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s. 23.

⁶⁵ BOA. TT d. 18 (1.C.890/15 Haziran 1485) s. 1.

⁶⁶ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 10.

⁶⁷ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 11-12.

⁶⁸ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 20.

⁶⁹ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 30.

⁷⁰ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 21.

⁷¹ Samakov; demir madenlerinden cevher getirip işleyip demir eden ve hasılından ber-vech-i maktû' mîrîye senevi 200 akçe vergi verirler. Bkz. BOA. TT d. 157 (29.C.937/13 Ağustos 1531), s. 865-866. Samakov, Bulgarca bir kelime olup, yeni eritilmiş demiri dövmeğe yarayan bir aleti işaret etme anlamında "demirdöven" demektir. Osmanlı Devleti, başta demir madeninin çıkarıldığı yerlerde daha yoğun olmakla birlikte, Samakovlar kurmuşlardır. Bkz. Musa Sezer, "XVI. Yüzyılda Ilıca (Köstendil) Kazası Değirmenleri", *Balkan Araştırmaları Entitüsü Dergisi*, C.8, S.1, Temmuz 2019.

⁷² BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 12.

⁷³ Hadid-Ahen=Demir. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*.

⁷⁴ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 11.

⁷⁵ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 12.

⁷⁶ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 21.

⁷⁷ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 708.

1489 tarihinde demir madeninden alınan vergi gelirlerine bakıldığında, en büyük pay 10740 akçeyle Demirci Bazarı'na aittir. 1489 tarihli defterde demir madeni olarak kaydedilen Bosovaç, Graboça, Çelobik, Varoş ve Has karyelerinden öşür-i hadid ve resm-i samakov alınmadığı görülmektedir. Muhtemelen önceleri demir çıkartılan bu karyelerdeki demir madenleri ya harap olduğundan ya da demir kalmadığından artık işletilmemektedir. Nitekim 1489 tarihli defterde, Karye-i Has demir madeni olarak kaydedilmiş olmasına karşılık altına düşülen derkenarda “bundan evvel demir madeni olduğu ancak Mevlâna Vildan Bey zamanında harap olup çarkları bozulduğu sebepten sair reaya gibi öşür ve rüsûm kayd edip” deftere kaydedilmişlerdir. *Şimdide o kayıt üzere öşür ve rüsûm edâ edeler*⁷⁷ ibaresi bulunmaktadır. 1469 tarihli defterde Karye-i Viçerçika? tâbi-i Laşva ve Karye-i Vilaçik? tâbi-i Hoyniçe madenleri harap olarak kaydedilmiştir. Yine 1469 tarihli tahrir defterinde İzveçan nahiyesi içerisinde bulunan Nefs-i Bazar-ı İrjana⁷⁸ gümüş madeni olarak gözükrken, 1489 tarihli defterde altına düşülen derkenarda, madene bulunan cevherin kalmadığı, bu nedenle madencilerin Teriçiye'ye giderek cevheri buradan getirdikleri belirtilmiştir.⁷⁹

Demir madenlerinin bulunduğu bölgelerdeki halkın demografik yapısına bakıldığında gayrimüslim tebaanın yoğunlukta olduğu görülmektedir. 1469'da Varoş'da⁸⁰ 53 hane, 14 mücerred gayrimüslim, 1489'da ise 58 hane, 4 mücerred gayrimüslim bulunmaktadır.⁸¹ 1469'da Bosovaç'da⁸² 5 hane gayrimüslim, 1485 ve 1489'da 13 hane 2 mücerred gayrimüslim kaydedilmiştir.⁸³ 1469'da Şirik'de⁸⁴ 45 hane, 14 mücerred, 1485'de 44 hane ve 1489'da da 35 hane, 2 mücerred ve 2 de bive gayrimüslim bulunmaktadır.⁸⁵ 1469'da İstrojniçe'de⁸⁶ 40 hane, 18 mücerred gayrimüslim, 1489'da 66 hane, 8 mücerred, 3 baştina ve 3 de bive gayrimüslim, 2 hane ve 5 mücerred de Müslim kayıtlıdır.⁸⁷ 1469'da Has'da 18 hane, 4 mücerred gayrimüslim, 1489'da 14 hane gayrimüslim, 2 hane, 4 mücerred ve 3 de bennak Müslim mevcuttur. 1489'da Celadilo'da 10 hane, 1 mücerred gayrimüslim, 6 hane ve 2 de mücerred Müslimin olduğu görülmektedir.⁸⁸ 1489'da Demirci Bazarında ise 170 hane, 90 mücerred ve 46 bive gayrimüslim bulunmaktadır.⁸⁹ 1469 ve 1485 tarihinde demir madenlerinde yaşayan halkın tamamının gayrimüslim olduğu müşahade edilirken, 1489'da sadece İstrojniçe, Celadilo ve Has'da Müslümanların olduğu görülmektedir.

1.3. Kurşun Madenleri

Genellikle gümüş üretimi yapılan maden ocaklarından elde edilen kurşun, Osmanlı Devleti'nde özellikle askerî alanda top dökümünde, tüfenk ve tabanca kurşununda, sivil hayatta ise daha çok çatı kaplamalarında ve özellikle de camilerde kullanılmaktaydı.⁹⁰ Evliyâ Çelebi de *Seyahatnâme*'sinde Bosna'da kurşun madeninin bulunduğunu bu nedenle de çoğu yapının kurşunla kaplandığını belirtir.⁹¹

Bosna sancağında kurşun madenleri sadece Pavli vilayeti sınırları içerisinde bulunan Olofça nahiyesi ve karyelerinden çıkarılmaktaydı. 1469 ve 1489 tarihli defterlerde Nefs-i bazar-ı Olofça,⁹² Karye-i Kroşeva,⁹³ Karye-i Devline-Podgardiye⁹⁴ kurşun madeni olarak görülmektedir. Sadece 1469'da maden olduğu belli olmayan Karye-i Çaçal 1489'da kurşun madeni olarak kayıtlıdır.⁹⁵ 1485 tarihli defterde ise kurşun madenleri kayıtlı değildir. Bunun nedeni defteri kayda alan kâtiplerden kaynaklanmış olabilir. Nitekim 1489 tarihli defterin başında “*evvel yazılıb eksik yazılıb kabul olunmadı*” ibaresi bulunmaktadır.

Tablo 3. 1469,1485 ve 1489 Tarihli Defterlere Göre Kurşun Madenleri		
1469	1485	1489
Nefs-i Bazar-ı Olofça		Nefs-i Bazar-ı Olofça
Kroşeva		Kroşeva
Devline-Podgardiye		Devline-Podgardiye
		Çaçal

⁷⁷ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 30.

⁷⁸ MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s.2.

⁷⁹ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 23.

⁸⁰ MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s. 23.

⁸¹ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 21-22.

⁸² MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s. 23.

⁸³ BOA. TT d. 18 (1.C.890/15 Haziran 1485) s. 1.; BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 21.

⁸⁴ MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s. 23.

⁸⁵ BOA. TT d. 18 (1.C.890/15 Haziran 1485) s. 1.; BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 11-12.

⁸⁶ MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s. 23.

⁸⁷ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 10-11.

⁸⁸ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 20.

⁸⁹ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 705-708.

⁹⁰ Tızlak, *agm*, s. 703-718.; Parry, *agm*, s. 35-46.

⁹¹ Evliyâ Çelebi, *age*, s.595.

⁹² MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s.16.; BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 15.

⁹³ MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s.16.; BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 19.

⁹⁴ MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468), s.16.; BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 20.

⁹⁵ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 17.

TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE BOSNA SANCAĞINDA MADENLER (1468-1489)

1489'da kurşun madeni olan karyeler Nefs-i Bazar-ı Olofça'nın yamağı olduğundan kurşun madeninden elde edilen gelirlerin tamamı Nefs-i Bazar-ı Olofça'dan tahsil edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde demir madeninde olduğu gibi kurşun madeninden de hem ham kurşundan hem de işlenmiş kurşundan ayrı ayrı vergi alındığı görülmektedir. Bu bağlamda Nefs-i Bazar-ı Olofça'dan öşr-i kurşun 3768, Dravaniç 22369 akçe, öşr-i kurşun milar⁹⁶- kantar 43475 akçe, toplamda 65844 akçedir. Bu dönemde madenlerden elde edilen gelirin en büyük payını kurşun madeninin oluşturduğunu görmekteyiz. Nitekim madenlerden elde edilen gelirin yaklaşık %77,5'i kurşun madenine aitti.

Kurşun madenlerindeki halkın demografik yapısına bakıldığında, 1469'da halkın tamamının gayrimüslim olduğu görülmektedir. 1469'da Nefs-i Bazar-ı Olofça'da 126 hane, 35 mücerred gayrimüslim; 1489'da ise 177 hane, 8 mücerred, 3 bive gayrimüslim, 2 hane, 1 de mücerred Müslüman bulunmaktadır. 1469'da Kreşova'da 44 hane, 4 mücerred gayrimüslim; 1489'da 42 hane, 2 mücerred gayrimüslim, 2 hane, 1 mücerred de Müslim kayıtlıdır. 1469'da Devline-Podgardiye'de 55 hane gayrimüslim; 1489'da 19 hane gayrimüslim ve 2 mücerred müslim bulunmaktadır. 1489'da Çatalca'da ise 23 hane, 2 mücerred gayrimüslim, 2 hane, 1 mücerred Müslim görülmektedir.

1.4. Kömür Madenleri

Dünyada kömür madenciliğinin sistematik ve kurumsal olarak XVII. yüzyılda İngiltere'de başladığına dair bilgiler mevcuttur. Bu dönemde kullanılan kömür ısıtma amaçlıydı ve kullanımı yaygın değildi. Kömür kullanımının yaygınlaşması XVIII. yüzyılda başladı ve XIX. yüzyılda ilerleyen sanayi devrimiyle birlikte hızla arttı. XVIII. yüzyılda icat edilen buhar makineleri kömür talebine olan ihtiyacı daha da artırdı. Osmanlı Devleti'nde kömürün kullanılması diğer Avrupa devletlerine nazaran oldukça geçtir. Osmanlı'da kömür ilk olarak 1731 yılında Sultan I. Mahmud zamanında Fransız asıllı Humbaracı Ahmet Paşa tarafından Saraybosna'da bulunmuştur. Daha sonra da 1774 yılında Sultan III. Mustafa zamanında yine Fransız Baron François de Tott tarafından Yedikumlar civarında bulunmuştur.⁹⁷

Kömürün ve dolayısıyla kömür madenciliğinin dünyada ve Osmanlı'da yaygın olarak kullanımının oldukça geç sayılabilecek bir dönemde gerçekleştiğini düşünürsek 1489 tarihinde bahsedilen kömürün bildiğimiz manada kömür ve kömür madeninin olmadığını bize düşündürmektedir. Muhtemelen bu dönemde kayda giren kömür, belirtilmemesine rağmen odun kömürü olmalıydı. Osmanlı Devleti'nde Anadolu ve Balkanlarda bolca ormanlık alan bulunmaktaydı. Dolayısıyla barut yapımında, maden ocaklarında bulunan madenlerin eritilmesinde ve ev ihtiyaçlarında kullanılan odun kömürü imalatı da oldukça yaygındı. Kömür, daha çok Türklerin meyvesiz ağaç anlamında kullandıkları Anadolu'nun Karaağaç bölgesinde üretiliyordu.⁹⁸ Osmanlı Devleti'nde madenlerin ihtiyaç duyduğu odun ve kömür ile işçilerin zahire ve erzak ihtiyacı civar karyelerden tedarik edilirdi. Bu bağlamda hangi karyenin ne kadar odun veya kömür tedarik edeceği önceden belirlenirdi.⁹⁹

1489 tarihli tahrir defterine bakıldığında Bosna sancağında, Yeleç nahiyesine bağlı, Karye-i Koblağlak¹⁰⁰ ve İzveçan nahiyesine bağlı, Karye-i Vimelselik, Karye-i Lepunç¹⁰¹ ve Osad nahiyesine bağlı Karye-i Görne-Padra,¹⁰² Karye-i Dolne-Padra,¹⁰³ Karye-i Lunpiç'ten¹⁰⁴ alınan öşür vergileri içerisinde resm-i kömür de bulunmaktadır. Bu da bize bu bölgelerde ya kömür madenlerinin bulunduğunu ya da odun kömürü üretildiğini göstermektedir. Ayrıca Görne-Padra ve Dolne-Padra karyelerine ait bir de kânunnâme bulunmaktadır.¹⁰⁵ 1530 tarihli deftere bakıldığında, Visoka nahiyesine bağlı Kiraştik, Üstaniye nahiyesine bağlı Üstaniye, Nevalsil, Leskoyic, Virnak-ı Brud, Alaniç, Oçertino, Kojink, Oğlar, Yelevcenik, Laji, İrjana nahiyesine bağlı Gavrancı, Lonca, Leva ve Çeriniç kömür madenleri olarak görülmektedir. Bu da 1489 yılından 1530 yılına gelene kadar kömür madenlerinin sayısının veya üretim sahalarının bir hayli artmış olduğunu göstermektedir.¹⁰⁶

Kömür madenlerinden elde edilen gelirlere bakıldığında; Koblağlak'tan resm-i kömür 60 akçe, Vimelselik'ten resm-i kömür 120 akçe, Lepunç'tan resm-i kömür 35 akçe ve Lunpiç'ten resm-i kömür 50 akçe, toplamda 265 akçe gelir elde edildiği görülmektedir. Lunpiç madeninde resm-i kömürün altına düşülen derkenarda "ocakdan ocağa sekiz akçe verirler" ibaresi bulunmaktadır. Bu da madenlerde ne kadar ocak olduğu hakkında bir

⁹⁶ Milar: Kurşun yüzseksen altı milar ve iki yüz elli adettir. Bir milar altı buçuk kantardır. Kantar hesap üzere bin iki yüz beş kantar olur. Bir milari beş floridir. Bkz. BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 17.

⁹⁷ Eren Kömürlü, "Osmanlı Döneminde Taş Kömürü Madenciliğinin Başlaması", *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, Yıl. 8, S. 18, 2020, s. 21-26.

⁹⁸ Parry, *agm*, s. 35-46.

⁹⁹ Refik, *age*, s. VI.

¹⁰⁰ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 741-742.

¹⁰¹ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 794.

¹⁰² BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 96.

¹⁰³ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 95.

¹⁰⁴ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 903.

¹⁰⁵ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 96.

¹⁰⁶ Mehmet Emin Yardımcı, *15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası Bosna*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 137.

ADEM KELEŞ

fikir vermektedir. Bu durumda Koblağlak'ta 8, Vimelselik'te 15, Lepunç'ta 4 ve Lunpiç'te 6 ocak vardır. Madenlerden elde edilen gelirler içerisinde en düşük pay %1 ile kömür madenine aittir.

Kömür madenlerindeki halkın demografik yapısına bakıldığında; 1489'da Koblağlak'ta 28 hane, 8 mücerred, 1 baştina gayrimüslim, 1 hane de Müslim bulunmaktadır. Vimelselik'te 17 hane, 3 mücerred, 2 bive gayrimüslim, 1 hane de Müslim kaydedilmiştir. Lepunç'ta 10 hane, 3 mücerred ve 1 baştina gayrimüslim var iken Müslim bulunmamaktadır. Lunpiç'te ise 18 hane, 6 mücerred, 1 baştina gayrimüslim, 1 hane de Müslim mevcuttur.¹⁰⁷

SONUÇ

Osmanlı Devleti ordusunu teşkil etmek, sevk ve idamesini sağlamak bunun yanı sıra bir yığın masraflı garnizonu ayakta tutabilmek için ihtiyaç duyduğu nakit paranın büyük bir kısmını madenlerden sağlamaktaydı. Madenler aynı zamanda ordunun ihtiyacı olan kılıç, top, gülle, mermi, barut, çivi, balta, mızrak, ok ucu gibi silah ve araç-gereçler, ziraat aletleri, köprü, cami, medrese, han, kervansaray, külliye gibi sivil ve dinî mimari ile halkın gündelik hayatta kullandığı kap-kacak, takı süs eşyası gibi eşyaların yapımında kullanılıyordu. Madenlerin bu kadar büyük bir ehemmiyete sahip olması hasebiyle Osmanlı Devleti, madenlerin işletilmesinde, madenlerin güvenliğinin sağlanmasında ve maden ocaklarında istihdam edilecek reyanın belirlenmesinde oldukça hassas davranmıştır. Yayınlanan maden kânunnâmeleri ile ki bunların çoğunluğu Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid döneminde yayınlanmıştır maden ocaklarında çalışan reyanın sosyal yaşantıları, yükümlülükleri, devletle ilişkileri, maden cevherinin çıkarılma, ayrıştırılma, vezn olunup çeşitli kurumlara gönderilmesine kadarki tüm aşamalar belirlenmiştir. Madenci reaya sair reyadan ayrı tutulmuş onlara haraç, ispençe, öşür ve salarlık gibi avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye gibi vergilerden muaf olmak gibi birtakım ayrıcalıklar tanımıştır. Ayrıca kendilerine askerî ve sivil idarecilerin müdahale etmesi yasaklanmış ve bu kişilerin mesleklerini varislerine aktarmalarına imkân tanınmıştır.

Osmanlı Devleti, düzenlediği kânunnâmelerle madenlerin işletilmesinin sürekliliğini sağlamak için gayret göstermiştir. Büyük çoğunluğu devlete ait olan madenlerin işletme usullerini belirleyerek bunlardan azami ölçüde faydalanmaya çalışmıştır. Ayrıca madenlerin özellikle de devlet için büyük önem taşıyan değerli madenlerin eşkiyalar tarafından yapılacak baskınlarda zarar görmemesi için muhafızlar atamış bunların yetersiz olduğu durumlarda da ordunun geri hizmetinde bulunan martoloslar, yayalar ve yörükleri bu iş için görevlendirmiştir.

Bosna sancağı maden bakımından oldukça zengin sayılabilecek bir bölgedir. Bölgede zengin gümüş, demir ve kurşun madenlerinin yanı sıra az da olsa altın, bakır ve kömür madenleri çıkarılmaktaydı. Bu da devletin ihtiyaç duyduğu maden gereksiniminin bir kısmını karşılaması açısından oldukça önemliydi. Bu nedenle Osmanlı Devleti Bosna'yı fethettikten sonra vasal bir beylik, haraçgüzar bir despot, kral ya da bir prensin hâkimiyetine bırakmayıp doğrudan kendi topraklarına katarak bir sancak haline getirmiştir. Osmanlı Devleti bölgede çıkartılan madenlerin kânunnâmesini belirlerken fetihten önceki mevcut kânunnâmelere çok fazla müdahale etmemiş, şeriata uygun bir şekilde yeniden düzenleyerek belirlemiştir. Dolayısıyla bu bölgede madenlerde kullanılan teknik ve hukuki terimler Osmanlılara geçmiştir. Bütün diğer madenlerde olduğu gibi bu bölgedeki madenlerde çalışan reayaya birtakım ayrıcalıklar tanınmış avarız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye gibi vergilerden muaf tutulmuşlardır.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Tapu Tahrir (TT)

1485 Tarihli Bosna İcmal Tapu Tahrir Defteri. BOA. TT d. 18 (1.C.890/15 Haziran 1485).

1489 Tarihli Bosna Mufassal Tahrir Defteri. BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489).

1530 Tarihli Bosna Mufassal Tahrir Defteri. BOA. TT d. 157 (29.C.937/13 Ağustos 1531).

İstanbul Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Kataloğu

1469 Tarihli Bosna İcmal Tahrir Defteri. MC. Yz. O. 0076 (1.R.872/26 Ocak 1468).

Yayımlanmış Eserler

¹⁰⁷ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 741-742, 794, 903.

TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE BOSNA SANCAĞINDA MADENLER (1468-1489)

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, I. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Kânunnâmeleri*, Fey Vakfı, İstanbul 1990.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, II. Kitap, II. Bâyezid Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı, İstanbul 1990.

ALTUNBAY, Mustafa, “Klasik Dönemde Osmanlı’da Madencilik”, *Türkler*, C. X, Ankara 2003, ss. 791-801.

ALTUNBAY, Mustafa, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010.

ANHEGGER, Robert – İNALCIK, Halil, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî II. Mehmed ve II. Bayezid Devrine Ait Yasaknâme ve Kânûnnâmeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

BALCI, Ercüment, *Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnâmeler Dönemi ve İmtiyazları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.

BULUNUR Kerim İlker, “Maraş eyaletinde güherçile üretimi (1566-1577).” *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.37, 2015, ss. 1-17.

ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, 1943, ss. 117-126.

ÇELİK Mehtap, “Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Ortadoğu Coğrafyasından Güherçile Talebi”, *Journal of History School*, S. LXVI, 2023, ss. 2633-2655.

ÇELİK, Mehtap, “16. Yüzyılın Sonlarında Balkanlarda Bir Maden İşletmesi: Kamengrad Demir Madeni”, *Vakanüvis*, 5/2, 2020, ss. 587-610.

GENÇ, Mehmet, “İltizam”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, ss. 154-158.

HANDZİÇ, Adem, “Rudarstvo u Bosni XV do XVII Stoljece”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Volume 41, 1985, Issue 1-4.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.1 1300-1600, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1300-1600*, C. I, çev. Halil Bertkay, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.

KATIĆ, S., ILIĆ, I. and ŽIVKOVIĆ, D., “Copper Production In Majdanpek In Sixties And Seventies Of The 16th Century”, *Journal of Mining and Metallurgy*, 45 (2), 2009, ss. 213-220.;

KÖMÜRLÜ, Eren, “Osmanlı Döneminde Taş Kömürü Madencilikinin Başlaması”, *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, Yıl. 8, S. 18, 2020, ss. 21-26.

KURT Yılmaz, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 59-65.

MALCOLM, Noel, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999.

MURPHEY, Rhoads, “Ma'din: Mineral Exploitation in the Ottoman Empire”, *The Encyclopedia of İslam*, New Edition, Volume V, Leiden 1986, ss. 973-985.

MUTAF, Abdülmeccit, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü”, *History Studies*, Volume 2/2 2010, ss. 293-303.

ÖZ Mehmet, “Tahrir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, ss. 425-429.

PARRY, Vernon J., “Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harb Malzemesinin Kaynakları”, çev. Salih Özbaran, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. III, İstanbul 1972, ss. 35-46.

REFİK, Ahmed, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

SAKA, Erdem, “Osmanlı İmparatorluğunda Bakır Madenleri (1453-1789)”, *Journal of Universal History Studies*, (JUHIS), 2(2), December 2019, pp. 223-238.

SAKA, Erdem, “Anadolu ve Rumeli Gümüş Madenleri (1453-1789)”, *Akademik ve Tarih Düşünce Dergisi*, C.6, S. 2 Haziran 2019, ss. 1060-1084.

ADEM KELEŞ

SEZER, Musa, “XVI. Yüzyılda Ilıca (Köstendil) Kazası Değirmenleri”, *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.1, Temmuz 2019.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-i Türki*, Kapı Yayınları 2004.

TAŞKIN, Ünal, *Osmanlı Devleti 'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ 2005.

TIZLAK, Fahrettin, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları”, *Bellekten*, C. 60, S. 229, 1996, ss. 703-718.

YARDIMCI, Mehmet Emin, *15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası Bosna*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

EKLER

Ek 1: 1489 tarihli Tapu Tahrir Defteri'nde Bulunan Maden Kanunnâmesi

Vilayet-i Kral

بوزکر اولان کوی ماگومش معدنیدر اید فیه اولالان بارو قانون بوموصبه در که ذکر
 اولمور طویراقین قازیوب فویا لخواه جود عالی وقتن روم ناه طویراقین ن
 عشر لری النور وکته ولره باخه فلان طویراقین باقوب حالس کیش اولد قد صکر
 کیر اول کیشک عشری النور و عملدار الہ و عتی طویراقی کہ فونن قاینا بختون فویا
 جمعی خیز عملدار لر در در عایانکر اکنته و یوب قاینا تاق ده حالس کیش
 ایلمک کیم معا و نتری بوقدر و معدنی اولاندر فویا ولینچ و یوزکر ایون ایلم
 بر فلوری و یوزکر و صوبتا با جنسندن مرته وار سه عالمت از در عشر لری و یوزکر
 قولر و بستان و خزر و کیمیز و در لر و در کمنارندن و قیونارندن رسم و یوزکر
 و جمیع عوارض و تکالیف و یوزکر معاف و مسلم در لر الہ و عتی بوجہ حکم معاف
 وار در کوی اول موصبه و قدره ثبت اولدیک

Nefs-i Bazar-ı Kreşova Gümüş Madenidir. Kadim-i Hasdır. İl Feth Olaldan Berü.

Bu zikr olân köy ki; Gümüş ma'denidir. İl feth olaldan berü kânun bu mücebincedir ki; zikr olunur. Toprakların kâziyüb kuyu ağzına çıkardıkları vakit rûde nâm toprâklarından öşürleri alınur ve kendülere bâkî kalan toprakların yakub hâlis gümüş olduktan sonra girü ol gümüşün öşri alınur ve ameldâr aldûğı toprağı ki; firuni kaynatmağçün koyucak cem'i harç ameldâr üzerinedir. Re'âyânın ana nesne virüb kaynatmakda hâlis gümüş eylemekde mu'âvenetleri yokdur. Ve ma'denci olanlar harâç ve ispenç virmezler. İvden ive (evden eve) birer flori verirler ve hubûbât cinsinden her ne varsa âdet üzere öşürlerin virürler. Kovan ve bostan ve hınzir resmin virürler ve degirmenlerinden ve koyunlarından resm virmezler. Ve cem'i âvâriz ve tekâlîf-i divâniyeden mu'âf ve müsellemdirler. Elllerinde bu veçhile hükm-i hümayûn vardır. Girü ol mücebbe deftere sebt olundi¹⁰⁸.

¹⁰⁸ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 6.

Ek 2: Nefs-i Bazar-ı Hoyniçe der Vilayet-i Kral. Kadim-i Hasdır. Gümüşmadenidir.

بوزگردلان خونچه اولومعدنک و یاققاری و دز لویچه و حسینده لولو کویلو کانونه ی
 بوموصیه درکا ذکر اولمور اسکی دفتر و . خواجه میر و اسپه لرین دیه بر صیو قیده اولمش حکم
 خوددن و اسپنجه دن ابعنوب درگاه معلا به خالده لر عیض لوی کور کاه معلا دن حکم
 شامتون و بر لوب شتوب لمر اولمش کادون لور . بر فلوری و بر . لور و صیو باده خنشو
 و در دهانام طبر قارنیکه عشره . و بر لور و خاص لولان کسیندن خالص لوله قدن صکر .
 عشره لر و بر لور و جمعی عوارضن کویا سندن معاف و کلم اولار صیو آتامه معنی اولمیان
 کمنه عاکنه ازره . خواجه میر . و اسپنجه لرین و عشره لرین . و سالاق لرین . و بر صیو حکم و بر طمش
 کبر اول ازره . قیده اولدی و التون معدنک قانون قرال یار و نلک نلکاله و بر طمش
 عامه لوریش کبر اول موصیه قیده اولدی و نلکله . انور لور . با بچی درزی و ایلچی اولان
 کمنه لر ن بر صفتده . بر لایقه النور عیش و مذکور شهر لورنگر با چی قرال نانه دن بار و بال
 موی و پترو و زیتون یا عنی و بولور . بکوز شنه لور بو کند لور . در در لایقه النور عیش
 و بر جوقا پاستون دن در در لایقه النور عیش و سوچی تحار بو کند . اکثر لایقه النور عیش
 آتامه لور کون کاتور یک شنه النماز عیش و کبر و آریه بو کند . و عنی در در لایقه
 النور عیش و بر قافا نلق بویالو اغری صاتون الله کادون آکا لقه در بر لایقه النور
 و بکده الله صاتون الله لور . بر لایقه النور و اق اغری دن طعوز لقه دن بر لایقه
 النور عیش و بو . بو کندن صانان کمنه دن بر لایقه النور الله لور شنه بوق و بر صیو در کون
 بر لایقه النور و بر صیو دن بر لایقه الله لور . و بر لایقه صانان لور النور و طمشان موی
 کتور ب صانان لور . آکا قیون بر لایقه النور و قضا بد لور . بو نمازله و عنی قیون لور دره قیون
 بر لایقه النور و جانور دن داخی بر لایقه الله لور . و بر لایقه صانان لور النور و جانور
 با ستره صاتون الوب شهین غیری بر . التلو اولجاق بر لایقه النور کمنه شهر لور لور
 و کمنه طمشان اولسون و اوتن بمره لور . بر بمره لور النور و اوتن بو کندن
 بر بو کمنه النور و اوج و ککو در سندن بر لایقه النور و اوج صیان و مورندن بر لایقه النور
 آلان کمنه و بر و بولونچ و مور لور دن بر لایقه النور و التچیا دلز بر لایقه النور
 و طباقدر پرا غندن بر بو کندن صانان لور . بر لایقه النور و صوا زرنه افه و ن کتور
 کمنه لر ن اوتن لور دن بر لایقه النور و تخانان اوتن کمنه بر کمنه النور و ککو
 دکری قرا و غلاندن انوز لایقه النور و طول عودت ن اوتن ش لایقه النور بون
 اول املر معدن اودن او . بر فلوری و بر . املر معدن اولمیان لر خویله و بر
 و عشره سالارلق و بر و ب اتمکی و با بچی و کور کچی اولاندر صفتده بر لایقه و بر
 قولر . رسمیه و ضربی رسمیه و کومز رسمیه . و بر میا لر صیو دفتر . قیده اولمشدی شهر کمان
 فلوری دفعه اولوب سابر رعایا لوی خویله و اسپنجه و سابر رسوم کور قلون رعایا کمنی
 لهالوب ذکر اولکله با بچی دن و کور کچی و اتمکی لر ن بر لایقه النور بمان رعایا
 کمنی خویله و بر و عشره سالارلق و سابر رسوم لهالوب . لرا اول ازره . و فر نیل اولدی

Bu zikr olan Hoyniçe adlı ma'denin ve yamakları ve Rejaviç ve Devsine (Dosine) adlı köylerin kânunları bu mücebedir ki zikr olunur; eski defterde harâçların ve ispençlerin vireler deyü kayd olunmuş sonra harâçdan ve ispençden incinüb dergâh-ı mu'allâya hâllârin arz idicek dergâh-ı mu'allâdan hükm-i hümâyûn virilüb şöyle emr olunmuş ki; evden eve birer flori vireler. Ve hububat cinsinden ve rûde nâm topraklarının öşürünü vireler. Ve hâs olan gümüşden hâlis olduktan sonra öşürlerin vireler ve cem'i âvâriz-ı dîvâniyeden muâf ve müsellemler olalar deyü. Ammâ madenci olmayan kimesneler âdet üzere harâçların ve ispençlerin ve öşürlerin ve sâlârlıkların vireler deyü hükm verilmiş girü ol üzere kayd olundu. Ve altun madenin kânûn-ı kral yaru sülüs-ı sülüsân idüb sülüsân âmil olurmuş girü ol mücebece kayd olundu. Ve şehirde oturan başmakçı (ayakkabıcı) ve derzi (terzi) ve etmekci olan kimesnelerden her haftada birer akçe alunurmuş. Ve mezkûr şehirlinin bâcı kral zamanından berü bal mumu ve peynir ve zeytun yağı ve bunlara benzer nesnelere yükünden dörder akçe alunurmuş. Ve bir çuka pastavından dörder akçe alunur imiş. Suci ve tahıl yükünden ikişer akçe alunur imiş. Ammâ yemek için götürülecek nesne alınmaz imiş ve girü arpa yükünden dahi dörder akçe alunur imiş. Ve bir kaftanlık boyalı ağriz satun alınsa ki; on iki akardır bir akçe alunur. Ve bir kebe alınsa satun alandan bir akçe alunur. Ve ak ağrizden dokuz akardan bir akçe alunur. Ve çıra yükünden, satan kimesneden bir akçe alunur alandan nesne yok. Ve bir sığır derisünden bir akçe alunur. Ve bir sığırından bir akçe alandan ve bir akçe satandan alunur. Ve taşradan koyun getirüb satandan iki koyuna bir akçe alunur. Ve kassâbdan boğazladığı koyundan dörd koyuna bir akçe alunur ve camuzdan dahi bir akçe alandan ve bir akçe satandan alunur. Ve camuz pastırmasın satun alub şehirden gayri yire iletmele oıcak bir akçe alunur, gerekse şehirlü olsun gerekse taşradan olsun. Ve on yumurdadan bir yumurda alunur. Ve on çölmekden bir çölmek alunur. Ve üç dilkü (tilki) derisünden bir akçe alunur. Ve üç saban demiründen bir akçe alunur, alan kimesne virür. Ve pulluğ demürlerinden bir akçe alunur ve âlet-i çapadan bir akçe alunur. Ve tabbâklar yaprağından bir yükden satandandan bir akçe alunur. Ve su üzerinde ovadan (veya odun¹⁰⁹) getüren kimesnelerden on akçeden bir akçe alunur. Ve tahtadan on tahtada bir tahta alunur. Ve gerdek değeri kız oğlandan otuz akçe alunur ve dul avratdan on beş akçe alunur. Budan evvel ehl-i ma'den evden eve bir flori vire. Ehl-i ma'den olmayanlar haraç ve ispenç ve öşür ve sâlârlık virüb etmekci ve pabucci ve kürekçi olanlar, haftada birer akçe virüb kovan resmin ve hınzır resmin ve değirmen resmin virmeyeler deyü deftere kayd olunmuşidi. Şimdiki halde flori ref' olub sâir reâyâ gibi haraç ve ispenç ve sair rûsum-ı girü kalan reâyâ gibi edâ idüb zikr olan pabucciden ve kürekçi ve etmekcilerden birer akçe alınmayub hemân reâyâ gibi harâç ve ispenç ve öşür ve sâlârlık ve sâir rûsum-ı edâ ideler ol üzere deftere sebt olundu¹¹⁰.

Ek 3: Osad Nahiyesine Bağlı Karye-i Görne-Padra ve Karye-i Dolna-Padra kayelerine aid kömür kânunnâmesi

بوفکر اولان کویرک او با کلان قانون بوررکچ ذکر اولنور کورالوب سرنجه صاغب
 ارده بوکندن بره ایتد با بجه الوز وان بوکندن ایجا چواله بر ایتد الوز کور
 اول موججه دفتر، ثبت اولنکی
 بو ذکر اولان کویرک اول ازرننا اولوب کلان و کیدلن سرکیم اولور سه کلوب کتد و
 قویرنن مذکور لودن اولاق الوب و کتد و لری قولاغوز لوغنه سوروب انوا
 مقدس اته کدی سبیدن بوسنه نکی اولکی بنجاشی بکی یا پد بک مکتوب و بر کونر صکر
 مولانا ولدلن اقدی معور قلوب نی اجمع سر خوردن و عوارض و تکالیف دیو آیدن
 معافی و سکر اولار هو مکتوب و بر مشکر سم واقعا قفتش اولنکی ک نرور سر قو به
 ایا لیس عوارضه قاتلیجاق و سم بلر شا حضرتلر کرمه ننه ضرر و سم تیار کھولنه
 ضیی نقصان کور نور ایغ اولسه مولانا ولدلن مکتوب موججه معور قلوبن دفتر،
 ثبت اولنکی

¹⁰⁹ Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, II. Kitap, II. Bâyezid Kânunnâmeleri, Fey Vakfı, İstanbul 1990. s. 377.

¹¹⁰ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 10.

ADEM KELEŞ

Bu zikir olan köylerin oli-gelan kanun budur ki zikir olunur; kömür alub serniç satacak arka yükünden yevm-i akçe bâc alınur. Ve at yükünden iki çuvala bir akçe alınur. Gerü ol mücebbe deftere sebt olundi.

Bu zikir olunan köyler yol üzerinde olub gelan ve giden her kim olursa gelüb kendi köylerinden mezkûrlerden ulak alub ve kendüleri klağuzluğuna sürüb envâ-i te'âddi ettikleri sebebden Bosna'nın evvelki sancağı beyi Bali Bey mektûb verdükden sonra Mevlâna Vildan Efendi mukarrer kılub fi'l cümle ser-hôrdan ve avarız ve tekâlif-i divâniyeden mu'âf ve müsellemler olalar deyu mektûb virmişler. Hem vâkı'â teftiş olundi ki; mezbûrîn karye ahali avârıza katılıcak ve hem Pâdişah Hazretlerinin ma'denine zarar ve tımar-ı mahsulüne hayli noxsân görünür. Eyle olsa Mevlânâ Vildan mektûb mücebbince mukarrer kılınub deftere sebt olundi¹¹¹.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

¹¹¹ BOA. TT d. 24 (29.Z.894/29 Temmuz 1489), s. 96.

